

קרולה פינגס

“ועידת ונוה” בנושא השמדת הצוענים? ממצאים מחקרניים חדשים על 15 בינואר 1943 ועל הצו לגירוש צוענים לאשוויץ*

ב־15 בינואר 1943 התקיימה ישיבה במשרד המשטרה הפלילית של הרייך (- RKPA Reichskriminalpolizeiamt). לצד נציגי המשטרה הפלילית השתתפו בישיבה גם חברים מסגל “המרכז לחקר היגיינת הגזע והביולוגיה של אוכלוסיות אנושיות” (RHF - Rassenhygienische und bevölkerungsbiologische Forschungsstelle SD), מהס”ד - שירות הביטחון (Sicherheitsdiens RSCHA - Rasse - und) ומ”המשרד הראשי לגזע ולהתיישבות” (Reichssicherheitshauptamt Siedlungshauptamt). הרכבה של קבוצת המשתתפים, העניין שנידון בישיבה וההקשר שבו התרחשה מזכירים את ועידת ונוה, שהתכנסה פחות משנה קודם לכן, ובה עובדו פרטי יישומו המעשי של “הפתרון הסופי לשאלה היהודית” - תכנית שהתקבלה והחלה לפעול עוד קודם לכן - בדיונים בין המשרד הראשי לביטחון הרייך לבין משרדים מרכזיים של הרייך. עם זאת, עיקר ההקבלות הן בינה ובין הוועידות שהתכנסו לאחר מכן, ב־6 במרץ וב־27 באוקטובר 1942, ומכונות בספרות “ועידות הפתרון הסופי - השנייה והשלישית”. בישיבות הללו התמקד המשא ומתן בעניין הקבוצות שבקשר לגירושן היו לנאצים הסתייגויות. אלה כללו יהודים שנישאו “נישואים מעורבים” - דהיינו יהודים שהיו נשואים כחוק לבן או לבת זוג שנחשבו “בעלי דם גרמני”, וכן את המכונים מישלינג (Mischlinge; בני תערובת - אנשים שיש להם

1 * מאמר זה התפרסם לראשונה בשם ‘Eine ‘Wannsee-Konferenz’ über die Vernichtung der Zigeuner in der Neue Forschungsergebnisse zum 15. Januar 1943 und dem ‘Auschwitz-Erlass’ בתוך: *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 15 (2006), pp. 303-333 והותקן לצורך הפרסום הנוכחי. Raul Hilberg, *Die Vernichtung der europäischen Juden*, 2nd ed., Frankfurt am Main: Fischer-Mark Roseman, Taschenbuch-Verlag (1990), pp. 419-425, 436-449. *Die Wannsee-Konferenz: Wie die NS-Bürokratie den Holocaust organisierte*, Munich and Berlin: Propyläen (2002), pp. 165-184. את הוועידה כינס ריינהרד היידריך (Heydrich) בוויילה ליד ונוה, והיא עסקה בתיאום הנהלים לרצח הכולל של יהודי אירופה. חמישה עשר המשתתפים היו תמימי דעים בעניין גירושם והריגתם של היהודים, אך הקונצנוס הוסווה מילולית במונח “הפתרון הסופי”.

מורשת "גזעית" מעורבת). מכל מקום, השאלה המועלית במאמר זה היא אם הדיונים ב־15 בינואר 1943 עסקו במימושו הקונקרטי של "הפתרון הסופי של השאלה הצוענית", יעד מבוקש זה שנים. ברם, לפני שנבחן את הסיבה לישיבה זו, את משתתפיה ואת הסוגיה שנידונה בה, נדרשת הערה בעניין המקורות. יש בנמצא רשומה של הישיבה, שהכין משרד המשטרה הפלילית של הרייך. לטענת יואכים ס' הוהמן (Hohmann), המסמך המקורי עמד לרשותו כשפרסם את תמליל הפרוטוקול במחקר שראה אור ב־1991.² לרוע המזל, הוהמן מת ב־1999 ולא מסר כל רמז בדבר מקום הימצא מסמך זה, או כל מסמך אחר במחקרו. אבל אם משווים את המקורות האחרים שתמליל למסמכים מקוריים שאפשר להגיע אליהם, אפשר לאשר כי סביר מאוד שהגרסה של הוהמן הייתה נאמנה למקור וקפדנית. ואף שיש בעייתיות מסוימת בביסוס היפותזה על מקור שטרם אושר בגרסתו המקורית, אמשיך במחקר זה בהנחה שהמסמך אכן אותנטי.³

בצו שהוציא היינריך הימלר (Himmler), הרייכספיהרר ס"ס, ב־16 בדצמבר 1942, ואשר נזכר בפרוטוקול כסיבה לישיבה שכונסה בינואר 1943, קרא הימלר ל"גירוש צוענים מעורבים – צוענים בני רומה וצוענים ממוצא בלקני".⁴ כפי שנכתב בתמליל, "על פי פקודה זו מרבית ה'צועניים' (zigeunerische Personen) הללו [עתידים להיות] מגורשים למחנה ריכוז", ו"רק במקרים מיוחדים" על בעלי התפקידים להימנע מלגרשם. הוראה זו הצריכה את הבהרת

- Joachim S. Hohmann, *Robert Ritter und die Erben der Kriminalbiologie: "Zigeunerforschung" im Nationalsozialismus und in Westdeutschland im Zeichen des Rassismus*, Studien zur Tsiganologie und Folkloristik 4, Frankfurt am Main: P. Lang (1991), pp. 75-77 2
- לדברי הוהמן, מקור זה מובא בכמה מקומות, ובהם הסיכומים החשובים ביותר של תיאורי רדיפת הצוענים בידי הנאציול-סוציאליסטים. ראו: Michael Zimmermann, *Rassenutopie und Genozid: Die nationalsozialistische "Lösung der Zigeunerfrage"*, Hamburger Beiträge zur Sozial- und Zeitgeschichte 33, Hamburg: Forschungsstelle für die Geschichte des Nationalsozialismus in Hamburg (1996), p. 302; Martin Luchterhandt, *Der Weg nach Birkenau. Entstehung und Verlauf der nationalsozialistischen Verfolgung der "Zigeuner"*, Schriftenreihe der Deutschen Gesellschaft für Polizeigeschichte e.V. vol. 4, Lübeck: Schmidt-Römhild (2000), p. 244; Isabel Heinemann, *Rasse, Siedlung, deutsches Blut: Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Göttingen: Wallstein (2003), p. 557 3
- כי האותנטיות של המקור ודאית, עדיין צריך למצוא את המסמך המקורי. על פי מידע מסטרה אלמנתו של הוהמן (חלופת מכתבים אישית עם המחברת, ב־3 בנובמבר 2006), עיובנו ב־Landesbibliothek Fulda מכיל רק את הספרים, המאמרים והנספחים המודפסים וכן את אוסף השירה שלו. חלק מן העיובן שבכתב נמסר לארכיון של Rom e. V בקלן, אך אין בו כל אזכור של המסמך האמור (בעת הבדיקה בארכיון ב־13 בדצמבר 2006).
- הפקודה של הימלר מ־16 בדצמבר 1942 (Tgb. Nr. I 2652/42 Ad./RF/V) לא שרדה, אבל היא נזכרת ב־Schnellbrief (חוזר) של משרד המשטרה הפלילית של הרייך מ־29 בינואר 1943, המכיל את ההוראות המדויקות ליישומה. ראו: Reichskriminalpolizeiamt (ed.), *Vorbeugende Verbrechensbekämpfung*, (Erlasssammlung, Schriftenreihe des Reichskriminalpolizeiamtes 15, Berlin n.d.), p. 322 4
- שצוטט מתוך: *Institut für Zeitgeschichte (IfZ)*, Dc 17.02

הסוגיה "מה [יש] לעשות ביתר הצועניים",⁵ שאלה שנידונה במנהיגות המוסדות שמילאו תפקיד מכריע בעיצוב המדיניות הנאציונל-סוציאליסטית כלפי הצוענים.

המוסדות שהשתתפו בישיבה בינואר 1943 כללו בין היתר את המשרד המרכזי של הרייך למאבק במטרד הצועני (Reichszentrale zur Bekämpfung des Zigeunerunwesens) – אגף משנה של מחלקת המעצר המונָע במשרד המשטרה הפלילית של הרייך (המכונה גם משרד V של המשרד הראשי לביטחון הרייך). המשרד המרכזי של הרייך תיאר את רישום הצוענים והמעקב אחריהם ברחבי הרייך,⁶ ויוצג בישיבה על ידי העומד בראשו היינריך בהלהוף (Böhlhoff), ועמיתיו אלברט וישינסקי (Wiszinsky), יוזף אייכברגר (Eichberger) ווילהלם זופ (Supp).⁷ גם המכון לחקר היגיינת הגזע וביולוגיה של אוכלוסיות אנושיות השתתף בישיבה, וייצג אותו מנהלו, ד"ר רוברט ריטר (Ritter), ועמיתתו הקרובה ביותר אווה יוסטין (Justin). מאמצע שנות השלושים ואילך עמל בהריצות המכון לחקר היגיינת הגזע להשיג לעצמו מונופול בהגדרת מונחי השיח על אודות "סיווגם הגזעי של הצוענים", ונוסף על כך ביסס היטב את מעמדו כסמכות בעיני משרד המשטרה הפלילית של הרייך. כך סיפק המכון את המסגרת האידאולוגית הגזעית לעיצוב המדיניות כלפי הצוענים בכל רחבי הרייך.⁸ מעל לכול פיתח המכון את נוהל השימוש ב"אומדני

5 מובאה מתוך Hohman, Robert Ritter, p. 75.

6 בזכות התנועה לזכויות האזרח, המונח "בני סינטי רומה" התקבל בכל הרפובליקה הפדרלית של גרמניה במקום המונח המפלה "צוענים". המונח "בני סינטי" כוון לקבוצה הגדולה יותר שחייתה באירופה דוברת הגרמנית במשך כ-600 שנים, והמונח "בני רומה" כוון לקבוצות שהיגרו ממזרח אירופה ודרומה מאז שלהי המאה התשע עשרה. בהקשר של רדיפת הצוענים על ידי הנאציונל-סוציאליסטים, אני משתמשת במכון במונח "צוענים", המונח שבו השתמשו הרשויות כשציינו את מושאי הרדיפות שלהן.

7 על משרד המשטרה הפלילית של הרייך (RKPA) ראו: Patrick Wagner, Volksgemeinschaft ohne Verbrecher. Konzeption und Praxis der Kriminalpolizei in der Zeit der Weimarer Republik und des Nationalsozialismus, Hamburger Beiträge zur Sozial- und Zeitgeschichte 34, Hamburg: Christians (1996), ובמיוחד עמודים 233-253. באשר לתולדות זיהים של אנשי הסגל במשרד המרכזי של הרייך, ידוע שהיינריך בהלהוף נולד ב-1896 ושירת במשרד המשטרה הפלילית של הרייך מ-1941 עד אפריל 1942. אלברט וישינסקי נולד ב-13 בינואר 1913 ומקיץ 1941 עד אוגוסט 1944 הועסק במחלקת המעצר המונע. יוזף אייכברגר נולד ב-21 באוגוסט 1896 והועסק במשרד הראשי של הרייך מ-27 באוקטובר 1939 עד 25 בינואר 1945. וילהלם זופ נולד ב-3 ביולי 1906 והיה מ-1941 עד לפחות אוקטובר 1943 קצין איסוף במשרד הראשי של הרייך; ראו: Landesarchiv NRW, Abteilung Rheinland (LAV NRW, Abt. R), Ger. Rep. 231/1537, ראו: Zimmermann, Rassenutopie, עמ' 482 ואילך.

8 רוברט ריטר (1901-1951), בעל תארים אקדמיים בפסיכולוגיה וברפואה, קיבל לידיו באביב 1936 את ניהול המכון לחקר היגיינת הגזע שאך הוקם ואשר היה מסונף למשרד הרייך לבריאות הציבור (Reichsgesundheitsamt). ב-1941 נעשה גם למנהל המכון הפלילי הביולוגי של משטרת הביטחון (Kriminalbiologische Institut der Sicherheitspolizei). אווה יוסטין (1901-1961), עבדה בצמוד לריטר מ-1934 ואילך והפכה לסגניתו במכון לחקר היגיינת הגזע. על שניהם ועל המכון לחקר היגיינת הגזע, ראו: Reimar Gilsenbach, "Wie Lolitschai zur Doktorwürde kam", in: Wolfgang Ayaß, Reimar Gilsenbach, and Ursula Körber (eds.), Feinderklärung und Prävention. Kriminalbiologie, Zigeunerforschung und Asozialenpolitik, Beiträge zur nationalsozialistischen Gesundheits- und Sozialpolitik 6, Berlin: Rotbuch Verlag (1988), pp. 101-134; Heike Krokowski, "Die 'Rassenhygienische und Bevölkerungsbiologische

גזע ביולוגיים" לסיווג יחידים כצוענים על בסיס טבלת מיון קפדנית, ומשסווגו לאחת משלוש קבוצות עיקריות – "צוענים", "צוענים מעורבים" ו"לא-צוענים", התאפשרה ב־1941 מדיניות שיטתית של הדרה מתוקף חוקי נירנברג.⁹

עד כה המעיט המחקר בערכה של ישיבה זו בעניין המדיניות הנאציונל-סוציאליסטית כלפי צוענים, בין היתר משום שאיש לא המשיך לברר את שאלת זהותם של נציגי הס"ד והמשרד הראשי לביטחון הרייך ואת הצורך במעורבותם,¹⁰ אולם מתברר שהביוגרפיות שלהם מאלפות למדי. איש הס"ד הנס אהליך (Ehlich)¹¹ החל את הקריירה שלו ב־1937 במשרד הראשי של הס"ד, כמנהל המחלקה לבריאות הגזע והלאום (Rasse und Volksgesundheit) והיה חבר באינצ'גרופה V (Einsatzgruppe), שבעת הפלישה של הוורמאכט לפולין (1939) צבר ניסיון מעשי ב"מאבק האתני" (Volkstumskampf) נגד פולנים ויהודים. מאותה עת ואילך היה אהליך מן המתאמים הראשיים של מדיניות הגירוש וההעברה של הס"ס, ומשלהי אוקטובר 1939 היה יועץ מיוחד למחלקת ההגירה וההתיישבות בשטחים הכבושים (Einwanderungs und Siedlungsreferat für die besetzten Gebiete) ועבד בצמוד לאדולף אייכמן, היועץ המיוחד לענייני "פינויים".¹² כמו כן היה אהליך אחראי לבדיקות "מוצא אתני וגזע" של גרמנים מן האזור הבלטי, שיועדו ליישוב

Forschungsstelle' im Reichsgesundheitsamt. Zur Bedeutung 'wissenschaftlicher' Forschung bei der Verfolgung von Sinti und Roma während des Nationalsozialismus", *Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland* 1, Bremen: Ed. Temmen (1994), pp. 73-84; עמ' 137-123, 183-172, 234-206, 265-259; Zimmermann, *Rassenutopie*; Eve Rosenhaft, "Wissenschaft als Herrschaftsakt: Die Forschungspraxis der Ritterschen Forschungsstelle und das Wissen über Zigeuner", in: Michael Zimmermann (ed.), *Zwischen Erziehung und Vernichtung. Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung im Europa des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart: Steiner (2007), pp. 329-353; Tobias Schmidt-Degenhard, *Vermessen und Vernichten. Der NS-"Zigeunerforscher" Robert Ritter*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag (2012), dissertation, Universität Tübingen, 2008, Institut für Ethik und Geschichte der Medizin; Michael Zimmermann, "Mit Weigerungen würde als nichts erreicht.' Robert Ritter und die Rassenhygienische Forschungsstelle im Reichsgesundheitsamt", in: Tobias Jersak (ed.), *Karrieren im Nationalsozialismus: Funktionseliten zwischen Mitwirkung und Distanz*, Frankfurt am Main and New York: Campus (2004), pp. 291-317

9 נוהלי ההערכה היו לחובה מ־1941. ראוי: Karola Fings and Frank Sparing, *Rassismus, Lager, Völkermord. Die nationalsozialistische Zigeunerfolgung in Köln*, in: Schriften des NS-Dokumentationszentrums der Stadt Köln 13, Cologne: Emons (2005), pp. 132-151; Karola Fings, "Die 'Gutachtlichen Äußerungen' der Rassenhygienischen Forschungsstelle," in: Zimmermann, *Zwischen Erziehung und Vernichtung*, עמ' 425-459.

10 Zimmermann, *Rassenutopie*, עמ' 303.

11 Michael Wildt, *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg: Hamburger Edition (2002), pp. 176-180, 381, 490, 495, 613, 642, 664f.

12 אדולף אייכמן עמד מ־1939 בראש מחלקה VID 4 בגסטפו ולימים ארגן את רצח העם של יהדות אירופה.

מחדש, ובתפקידו זה היה לו קשר הדוק עם המשרד לחיזוק הלאומיות הגרמנית (Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums), שבראשו עמד הימלר.

אהליך ואייכמן הציגו יחד לקיים ב־30 בינואר 1940 ועידה שבה ידונו המשתתפים בבעיות שצצו במהלך היישוב מחדש. גם הגירוש ההמוני של כל היהודים והצוענים מן הרייך נידון בישיבה זו. בשנה שלאחר מכן השתתף אהליך בדיונים על הריגת יהודים בשטחים הכבושים, ובאוקטובר 1941 ליווה את היידריך (Heydrich) בוועידה במשרד הרייך לטריטוריות הכבושות במזרח. אחד הנושאים שנידונו בה היה "ויסות השאלה היהודית" במהלך היישוב מחדש, ובמחצית הראשונה של 1941 פיתחה מחלקתו III B את "התכנית הכללית למזרח" (Generalplan Ost) הראשונה,¹³ שקבעה את פרטי יישובם מחדש, שילוחם לעבודת כפייה או השמדתם של מיליוני בני אדם.

לא יד המקרה היא שהמשרד הראשי של הס"ס לגזע והתיישבות (RuSHA) יוצג גם הוא בישיבה בינואר 1943. בדומה לס"ד היה גם משרד זה מעורב כבר בינואר 1940 בדיונים בעניין גירושם של צוענים. במסגרת מדיניות הגרמניזציה במזרח הכבוש היה המשרד מעוניין בסלקציה של האוכלוסייה על בסיס גזע והיה מעורב ביישוב מחדש ובבדיקות גזע וכן בתכנון של אסטרטגיות להשמדה ובביצוען. בדומה לאהליך, גם גיאורג הרדרס (Harders), נציג המשרד הראשי לגזע והתיישבות, היה מומחה בכיר ל"שאלות גזע". הרדרס עבד במשרד לגזע והתיישבות מאז 1935, וב־1942 הפך בו לאחת מדמויות המפתח כשקיבל עליו את הניהול של מחלקת הגרמניזציה מחדש.¹⁴ גם הוא נמנה עם המשתתפים בוועידה השלישית לפתרון הסופי, ב־27 באוקטובר 1942.¹⁵ המוסדות שהרדרס ואהליך ייצגו היו מעורבים כבר בשלב מוקדם בהכנת תכניות לגירוש המוני של כל הצוענים מן "הרייך הישן", והשתתפותם בישיבה ב־15 בינואר 1943 מהווה ראיה שהיא נועדה להאיץ אחת ולתמיד את מימושה של המטרה הנושנה, "הפתרון הסופי של השאלה הצוענית". על בסיס פרופיל הקריירה שלהם, היו השניים "יוצרי מדיניות השמדה", וזאת מהיותם אסטרטגים ואנשי מעשה, שצברו ניסיון בהרג יהודי אירופה. עיקר המוני ועקירה של מיליוני בני אדם היו חלק מתחום הפעולה שלהם, ובבוא הזמן היה עליהם להחליט אם יחידים מסוימים יוכרוזו כגרמנים או יושמדו.

תוצאת הישיבה תומכת גם היא בהנחה זו. הגישה שהתקבלה על ידי המשתתפים בעניין בני האדם שלא יוגלו לאושוויץ התיישרה בעיקר עם השיקולים שנידונו בוועידות הפתרון הסופי. המטרה הייתה להגיע ל"טוהר גזע" של ה"קהילה האתנית" הגרמנית; לצורך כך ישמשו גירושם

13 המקור לגרסה הראשונה של "התכנית הכללית: מזרח" לא השתמר. את הגרסה השנייה הכינו במאי 1942 משרד קומיסר הרייך לחיזוק הלאומיות הגרמנית והמשרד הראשי לביטחון הרייך, ולפיה 31 מיליון בני אדם היו עתידים להילקח מן השטחים הכבושים במזרח לעבודות כפייה או להשמדה, ויתר האוכלוסייה - כ־14 מיליון בני אדם - יועדו לעבור "גרמניזציה". ראו: Götz Aly and Susanne Heim, *Vordenker der Vernichtung. Auschwitz und die deutschen Pläne für eine neue europäische Ordnung*, Frankfurt am Main: Hoffmann und Campe (1993), pp. 394-440; Czesław Madajczyk (ed.), *Vom Generalplan Ost zum Generalsiedlungsplan*. Dokumente, Munich: Saur (1994); Heinemann, pp. 359-372

14 שם, עמ' 618.

15 Hilberg, *Die Vernichtung*, עמ' 443 ואילך.

או עיקור כדי לבודד לחלוטין קבוצות "נחותות", כדי שימותו או ייכחדו, בעוד תתקבוצות "עליונות" יתמזגו בקהילה האתנית. מסיבות שונות תכניות אלה לא יושמו עד תום המלחמה. הימלר הניח כי את הגירושים והעיקור ההמוני, שעדיין היו תלויים ועומדים, יהיה אפשר ליישם הן במישור המעשי הן במישור הפוליטי.¹⁶

ההחלטה מ-15 בינואר 1943 על המשך הטיפול בצוענים שנותרו בשטחי הרייך לאחר הגירושים, התקבלה לאחר שהמכון לחקר היגיינת הגזע כבר וידא בשקדנות את גודלה של הקבוצה וסיווגה הגנטי. על פי הדיווחים שלו עצמו, אסף המכון נתונים על 28,607 בני אדם בשטחי הרייך, ועד נובמבר 1942 הכין הערכות בעניין 18,904 מהם. על פי הערכות אלה, 1,079 סווגו כ"צוענים בשלמותם", 1,017 כבני שבט ללרי (Lalleri), 1,585 כבני רומה, 211 כצוענים ממוצא בלקני ו-2,652 כלא-צוענים. בקטגוריה הגדולה ביותר נכללו 12,360 בני אדם שהוגדרו "צוענים מעורבים".¹⁷

מהלך הטיפול בקטגוריות השונות כבר נקבע. מספר קטן של צוענים בשלמותם, ואֵתם גם בני שבט ללרי, נועדו לקבל מעמד מיוחד – "צוענים טהורי גזע", אלא אם כן כבר הוגלו ב-1938 או 1940. כל בני רומה, הצוענים הבלקנים ורובם הגדול של ה"מעורבים" יועדו לגירוש לאושוויץ. המיון לקבוצות הללו נבע מסיווג שעשה המכון לחקר היגיינת הגזע, שייחס לכל אחד מן ה"זנים" השונים בתוך האוכלוסייה הצוענית תכונות אופייניות.¹⁸ לעומת הסיווג הגזעי של יהודים, שבמסגרתו דורגו המעורבים גבוה יותר בהייררכיה הגזעית, דווקא צוענים מעורבים נחשבו "נחותים" ו"אנטי-סוציאליים" במיוחד. בסך הכול, יותר מ-90% מהצוענים שחיו בשטחי

16 הימלר שקל מ-1937 ואילך את הרעיון לעקר "בני אדם נחותים", ומ-1940 ואילך הורה לרופאים להפש דרכים לביצוע עיקורים המוניים. זמן קצר לאחר מכן החלו הניסויים בעיקור במחנות ריכוז. ראו: Gisela Bock, *Zwangssterilisation im Nationalsozialismus*, Opladen: Westdeutscher Verlag (1986), pp. 452-456.

17 "Historisches zur Zigeunerfrage," Bundesarchiv Berlin (BA Berlin), Zsg 142, Anh. 27, Luchterhandt, Weg, עמ' 235 ואילך.

18 Robert Ritter, "Die Zigeunerfrage und das Zigeunerbastardproblem", in: *Fortschritte der Erbpathologie, Rassenhygiene und ihrer Grenzgebiete* 3, Leipzig: Thieme Verlag (1939), pp. 2-20; Robert Ritter, "Die Bestandsaufnahme der Zigeuner und Zigeunermischlinge in Deutschland", *Der öffentliche Gesundheitsdienst* 6B (1940/41), pp. 477-489. בני רומה, ה-Rom למשל, נחשבו לקבוצה קטנה, מסוכנת למדי" אשר חיה "אך ורק על הונאות ומעשי תרמית" ויצרה "רושם יהודי בעליל". ראו: Eva Justin, "Die Rom-Zigeuner", *Neues Volk. Blätter des rassenpolitischen Amtes*, *der NSDAP* 11, 5 (July 1943), pp. 21-24. "חברי שבטים צוענים ממוצא בלקני, שאינם בעלי דם גרמני" היו משפחות שהיגרו לגרמניה מן האימפריה העותומנית בשלהי המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים ואשר חלקם עוררו תשומת לב חוזרת ונשנית כ"מאלפי דובים", עם הקרקסים הקטנים שלהם. ראו: Karola Fings, "Gehetzt wie Tiere: Sinti und Roma in der Region Aachen 1900 bis 1945", *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 106, Aachen: Verlag des Aachener Geschichtsvereins (2004), pp. 379f, pp. 354-388.

הרייך הוכרזו מעורבים וזו הייתה "שאלת הצוענים".¹⁹ על פי מיפוי שהתבסס על "אחוזי דם", אדם נחשב לצועני מעורב אם היו לו אפילו סב (או סבה) אחד או שניים שכל אחד מהם היה "בעל דם צועני" לרביע. רק מי שלפחות שלושה מסביהם נחשבו "צוענים בשלמותם" סווגו כצוענים.²⁰ על רקע זה אפשר להבין מדוע דנה הישיבה בינואר 1943 אך ורק בטיפול ביתרת הצוענים המעורבים ברייך. המשתתפים הגיעו לכלל הסכמה ש"יש לשאוף" לעיקורם במקרים האלה: (1) כל ה"צוענים המעורבים בעלי דם גרמני ברובו" ו"צוענים מעורבים שדמם מתחלק שווה בשווה בין דם צועני לדם לא צועני"; (2) צוענים מעורבים הנשואים כחוק ל"צוענים מעורבים שמרבית דמם אינו צועני"; (3) "צוענים מעורבים שמרבית דמם אינו צועני", שהיו נשואים כחוק לבני זוג "בעלי דם גרמני", וילדיהם, בתנאי שגם אלה נמצאו "צוענים מעורבים שדמם ברובו אינו צועני".⁴ "צוענים מעורבים שדמם ברובו אינו צועני" ואשר היו נשואים כחוק לבני זוג "בעלי דם גרמני", בתנאי שילדיהם נמצאו לא-צוענים וש"הגנוטיפ שלהם [היה] טוב". קבוצה אחרונה זו נועדה להפוך לגרמנית (גרמניזציה).²¹

לצורך ביצוע העיקור יידרשו הנוגעים בדבר למסור הצהרת הסכמה, ואם יסרבו ייבדק "אם גם אותם יש לשלוח למחנה ריכוז". אחרי ביצוע העיקור יידרש המכון לחקר היגיינת הגזע להגיש הערכות חדשות בעניין הקטגוריה "לא-צועני". היחידים הללו יוחרגו מהתקנות החלות על צוענים. המשטרה תנהג בהם כמו ב"אנשים בעלי דם גרמני", אף שסווגו כ"פגומים גנטית". בשל סיווג זה עדיין יחולו עליהם איסורי נישואים, ומאחר שלא יהיו ראויים לגרמניזציה, מעמדם החוקי יישאר מוגבל. את הגרמניזציה של הקטגוריה הרביעית יקדמו המשרד הראשי לגזע ולהתיישבות והמכון לחקר היגיינת הגזע, וההחלטה הסופית בעניין כל אחד ואחד תתקבל בדיונים משותפים במשטרה הפלילית של הרייך. למצבים מיוחדים שהתקנות לא עסקו בהם, תשמור לעצמה המשטרה הפלילית של הרייך את הזכות לקבל החלטות בכל מקרה לגופו.²²

קבוצת הנושאים השנייה שטופלה בישיבה עסקה בשאלה כיצד יש לנהוג בצוענים מעורבים בכל האמור בהכללתם ברשימת העם הגרמני (Deutsche Volksliste). מאחר שתנאי הצו מ'4 במרץ בעניין רשימת העם הגרמני ואזרחות גרמנית בשטחי המזרח המסופחים אסרו הכללת צוענים אבל לא הזכירו במפורש צוענים מעורבים, הניחו כי "מעורבים" כבר נכללו ברשימה. בישיבה בינואר 1943 הסכימו המשתתפים על נוהל שנועד למנוע מקרים כגון אלה בעתיד: "ועדות הגרמניזציה" של המשרד הראשי לגזע ולהתיישבות, במעורבות מחלקה III מהס"ד, יוודאו שרק מי שסווגו לקטגוריה הרביעית דלעיל יהיו מועמדים להכללה, וגם אז רק במעמד מוגבל כחוק שיהיה אפשר לבטלו בכל עת.²³

19 "Zigeunerfrager", Ritte, עמ' 19.

20 ראו הלוח המראה "אחוזי דם", המחולק ל-34 קבוצות, בתוך: BA Berlin, R 165/181; מובא בתוך: Fings and Sparing, Rossismus, עמ' 136.

21 הכתוב להלן מבוסס על רישום של הישיבה שהתפרסם בתוך: Hohmann, Robert Ritter, עמ' 75-77.

22 קטע זה מעלה את האפשרות שמספרם של המקרים המיוחדים שהתקנות אינן עוסקות בהם נחשב נמוך.

23 מובאה מתוך: Hohmann, Robert Ritter, עמ' 77. ראו גם: Reichsgesetzblatt, part I (1941), p.

ב-29 בינואר 1943 פרסם משרד המשטרה הפלילית של הרייך הוראות מדויקות יותר למשרדים המחוזיים של המשטרה הפלילית (קריפ"ו) וכן לכל משרדי הס"ס, המפלגה הנאצית והס"ד הנוגעים בדבר. אלה פירטו את קטגוריות בני האדם שיוגלו בהמשך לצו מ-16 בדצמבר 1942:²⁴ כל הצוענים המעורבים, צוענים בני רומה וצוענים ממוצא בלקני, תהא "דרגתו" של ה"מעורב" המסוים אשר תהא, יוגלו לאושוויץ-בירקנאו.

הקטגוריות להלן הוצאו מכלל הנידונים לגירוש: (1) "צוענים בני סינטי וללרי טהורי גזע"; (2) "צוענים מעורבים שהם מעורבים טובים במובן הצועני ואשר (...) מיתוספים לשבטים היחידים של צוענים בני סינטי טהורי גזע ולשבטי צוענים בני ללרי הנחשבים לטהורי גזע"; (3) "ה'צועניים' הנשואים לאנשים בעלי דם גרמני"; (4) " 'צועניים' משולבים חברתית שלפני הרישום הכללי של הצוענים כבר היו להם תעסוקה יציבה ומקום מגורים קבוע"; (5) " 'צועניים' הפטורים מן התקנות החלות על צוענים בפקודת משרד המשטרה הפלילית של הרייך"; (6) " 'צועניים' שעדיין נמצאים בשירות צבאי, או ששוחררו משירות צבאי במלחמה הנוכחית אחרי שנפצעו או קיבלו עיטורים"; (7) " 'צועניים' שפיקוח החימוש או משרד העבודה הרלוונטיים אינם מאשרים את הרחקתם מהעבודה שבה הם מוצבים, בשל חשיבותה של עבודה זו למאמץ המלחמתי"; (8) "בני הזוג של 'צועניים' שנמנו בסעיפים 3-7 לעיל וילדיהם התלויים בהם"; (9) " 'צועניים' שלדעת משרד המחוז הרלוונטי של המשטרה הפלילית, יש להקפיא לעת עתה, מסיבות מיוחדות, את העברתם למחנה הצוענים"; (10) " 'צועניים' היכולים להוכיח כי ברשותם אזרחות זרה".

אם מבינים שהקריטריונים הללו לפטור הם חלק מאסטרטגיית סלקציה עקיבה, מתברר כי לכל ההצעות שהציעו המוסדות שהייתה להם נגיעה חיונית ל"שאלה הצוענית" נודעה השפעה כלשהי. קבוצות הצוענים שמנה ריטר, ובניית הייררכיה שלהן על ידיו, שימשו בסיס לצו שאימץ במיוחד את ההפרדה בין "שבטי צוענים אמתיים" לבין שבטים מוכפשים במיוחד וצוענים מעורבים ואת קריאתו הנושנה לעיקור.²⁵ יתרה מזו, הצו משקף את הרעיון, שבקרב הצוענים קיימים משקעים "אריים" – רעיון שהושפע לכאורה מצוות המוחות של הס"ס והאגודה למחקר והוראה

118, "Verordnung über die deutsche Volksliste und die deutsche Staatsangehörigkeit in den part I (1942), p. 51f., "Zweite Verordnung: eingegliederten Ostgebieten", March 4, 1941 über die Deutsche Volksliste und die deutsche Staatsangehörigkeit in den eingegliederten NS-Volkstumspolitik und die Neuordnung Europas. בתוך: "Ostgebieten", Jan. 31, 1942 *Rassenpolitische Selektion der Einwandererzentralstelle des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD (1939-1945)*, Paderborn: Schöningh Paderborn (2011) התעסקותו של אהליך בנושא זה מרמזת שדרושים מחקרים אמפיריים נוספים.

24 "Schnellbrief des RKPA betr. Einweisung von Zigeunermischlingen, Rom-Zigeunern und balkanischen Zigeunern in ein Konzentrationslager", Jan. 29, 1943, IfZ, Dc. 17.02, fols. 322-327.

25 לרעיונות בדבר "מדיניות צוענים" עתידית במכון לחקר היגינת הגזע, ראו גם את הטקסט שכתבה אווה יוסטין, מתוארך לנובמבר 1942 ונושא את הכותרת "Vorschläge vom RKPA an RF" (הצעות מטעם משרד המשטרה הפלילית של הרייך למכון לחקר היגינת הגזע).

של מורשת האבות (וה"אנרבה" - Forschung- und Lehrgemeinschaft das Ahnenerbe) - שבעקבותיו תהיה קבוצה של "צוענים טהורי גזע" פטורה מגירוש. ברם, שאיפתו של הוורמאכט שלא לגרוע מכוח האדם שלו ולהמשיך להגן על פצועי מלחמה וחיילים מעוטרים מוערכים, הובאה גם היא בחשבון. ולבסוף, משרד המשטרה הפלילית של הרייך שמר לעצמו את הזכות להחליט על פטורים מגירוש בכל מקרה לגופו. הקריטריונים להחרגה של צוענים עובדי מפעלים חיוניים למאמץ המלחמתי ושל צוענים המחזיקים באזרחות זרה מוכחת, מצביעים על שאיפה להימנע הן ממחאות שמקורן בתעשיית החימוש או במשרד העבודה הן מהסתבכויות דיפלומטיות עם מדינות ידידותיות או ניטרליות. גם כאן למדו הגרמנים לקחים מהניסיון שצברו בגירושים של האוכלוסייה היהודית.²⁶

ואף על פי כן, תקנות הפטור המפורטות הותירו לבלשים מקומיים של המשטרה הפלילית מרחב לשיקול דעת, מאחר שהוחלו בצורה אחידה רק על בני אדם שלא היה להם עבר פלילי ממושך ושלא נחשבו "צוענים משוטטים". ברם, חשיבות רבה נודעה לעובדה שיעוקרו כל בני ה-12 ומעלה שהוצאו מכלל הגירוש, בקבוצות (3) עד (9), חוץ מהמכונים צוענים טהורי גזע ומנתינים זרים. כאן מצאו תוצאותיה של הישיבה מ-15 בינואר 1943 את ביטוי הישר.

עם זאת, כדי לאמוד את חשיבותה היחסית של הישיבה דרושה בחינה מדוקדקת יותר של תכניות הגירוש ויישומן בפועל. לפני תחילתו של הגירוש לאושוויץ-בירקנאו במרץ 1943, הפרידו משרד המשטרה הפלילית של הרייך והמכון לחקר היגיינת הגזע - המוסדות שעסקו במדיניות הנאציונל-סוציאליסטית כלפי הצוענים - את הצוענים שחיו ברייך לשלוש קטגוריות: (1) אלה שיגורשו לאושוויץ; (2) אלה שיישארו מאחור ויעברו עיקור; (3) הצוענים המכונים "טהורי גזע".

בתיאור רדיפת הצוענים בשטחי הרייך נודעת לגירוש לאושוויץ משמעות מיוחדת, משום שהוא נחשב בדרך כלל לתחילתו של רצח המוני "שיטתי", "מתוכנן" או "מתועש", במיוחד במחקרים המרובים העוסקים בהיסטוריה מקומית או אזורית.²⁷ הדגשת שמות התואר הללו מצביעה על מטת-שיח העוסק כנראה ב"איכות" רצח העם (הג'נוסייד) של בני סינטי ורומה. מצד אחר, פרסומים המקובלים על הציבור הרחב הדגישו במיוחד את היקפה הכמותי של הרדיפה. בד בבד הושמעו אמירות בעייתיות ביותר הנתמכות בצווים שניתנו בהקשר של הגירושים ובנתונים שהופצו במוסדות שונים בעניין קבוצות הצוענים החיות בתחומי הרייך הגרמני. כך, במאמרו של יהודה באואר (Bauer) על צוענים (Zigeuner) ב"אנציקלופדיה של השואה", אפשר למצוא את

26 במהלך ביצוע הגירושים של האוכלוסייה היהודית מהרייך למדו בעלי התפקידים לערוך את הסלקציה של קבוצות אלה בתהליך מדורג. ראו: Hilberg, *Die Vernichtung*, עמ' 459-468.

27 למעשה, כל זה חל רק על "הרייך הישן", ובסייגים מסוימים גם על אוסטריה שלאחר ה"אנשלוס". בארצות הכבושות לא היה כל רצון לערוך מפקד שלם של כל הצוענים, לא נערכו בדיקות ביולוגיות ולא הוכנו "הערכות מומחים". רציחות ממוקדות של בני רומה בוצעו בארצות הכבושות, במיוחד בצפון מזרח אירופה, הרבה לפני גירושם של הצוענים של הרייך הגרמני לאושוויץ. 5,007 צוענים אוסטרים גורשו כבר בנובמבר 1941 לגטו ליצמנשטאדט (לודז') וחוסלו בתחילת ינואר 1942 במשאיות גז במחנה ההשמדה קולמהוף (חלמנו). על הרדיפה באירופה הכבושה ראו: Zimmermann, *Rassenutopie*, עמ' 231-292.

הקביעה שכ-14,000 מתוך 37,000 צוענים שהיו רשומים ברייך הגרמני (לרבות אוסטריה) סווגו כ"טהורי גזע" או "כמעט טהורי גזע", ולפיכך "במרבית המקרים" נחסכו מהם הרדיפות.²⁸ גינטר לוי אף מרחיק לכת וטוען: "מספר ניכר של הצוענים שחיו ברייך, אולי אפילו רובם, הצליחו להימלט מגירוש".²⁹

אמירות כאלה בעייתיות לא רק משום שהן מרמזות כי הרדיפה הייתה אקראית, סלקטיבית או שבוצעה ברשלנות. הן גם מקצות לצוענים, במכוון או שלא במכוון, דירוג נמוך יותר בהיררכיה מדומינת של קרבנות. יתר על כן, הן בעייתיות משום שהן מתבססות על נתונים מספריים מפקפקים ואף בטעות רואות בפרקטיקה בפועל עמדה סטטוטורית. כפי שנראה, הנחות שגויות בדבר אחוזי הצוענים שנמלטו מן הגירוש לאושוויץ היו הבסיס למחלוקת בשאלת הפוליטיקה של היזכרון בין יהודה באואר לסיביל מילטון (Milton), וכן בינו לבין רומאני רוז (Rose), ראש המועצה המרכזית של בני סינטי ורומה בגרמניה.³⁰

ברם, אומדן מדעי מהימן של נוהל הרדיפות מתאפשר רק על רקע נתונים מבוססים אמפירית. קרוב לוודאי שלעולם לא יהיה אפשר לכמת במדויק את מספר הקרבנות מקרב בני רומה שהיו נתונים בכיבוש במזרח ובדרום מזרח אירופה.³¹ אבל בשטחי הרייך שרדו אוספים מעטים מאוד הכוללים "תיקי צוענים" ממשרדים מחוזיים לשעבר של המשטרה הפלילית, ואלה כן מאפשרים לנו לצאת באמירות מייצגות. נוסף על כמה אוספים חלקיים³² אפשר להזכיר את 174 "התיקים

28 Yehuda Bauer, "Zigeuner", in: Eberhard Jäckel, Peter Longerich, and Julius H. Schoeps (eds.), *Enzyklopädie des Holocaust. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden* 3, Berlin: Argon (1993) 1630, 1632-1634.

29 Guenter Lewy, "Rückkehr nicht erwünscht". *Die Verfolgung der Zigeuner im Dritten Reich*, Guenter Lewy, "Himmler: ראוי גם: Munich and Berlin: Propyläen Verlag (2001), pp. 251, 374 and the 'Racially Pure Gypsies'", *Journal of Contemporary History* 34 (1999), 210, pp. 201-214.

30 Yehuda Bauer and Sybil Milton, "Correspondence: Gypsies and the Holocaust", *The History Teacher* 25(4) (1992), pp. 513-521; Romani Rose, "Für beide galt damals der gleiche Befehl". Eine Entgegnung auf Yehuda Bauers Thesen zum Genozid an den europäischen Juden, Sinti und Roma", *Blätter für deutsche und internationale Politik* 4 (1998), pp. 467-472; Yehuda Bauer, "Es galt nicht der gleiche Befehl für beide. Eine Entgegnung auf Romani Roses Thesen zum Genozid an den europäischen Juden, Sinti und Roma", *Blätter für deutsche und internationale Politik* 11 (1998), pp. 1380-1387.

31 על רבות מהארצות הללו אין נתונים, או שלכל היותר יש נתונים לא מגובשים בלבד. ראו: Zimmermann, *Rassenutopie*, עמ' 381-383. דונלד קנריק וגרטון פקסון מסתמכים על ההנחה ש-200,000 בני רומה נרצחו בחלקי אירופה הכבושים על ידי הנאצים, במקרים לא מדווחים רבים, אבל הם מתנכרים לאומדן מוקדם יותר שלהם, של 500,000 קרבנות: Donald Kenrick and Grattan Puxon, *Gypsies under the Swastika*, Hatfield: University of Hertfordshire Press (2009), p. 153.

32 שני תיקים אישיים על צוענים מפדרבורן ("Kreispolizeibehörde Paderborn", nos. 3, 4, Staatsarchiv (Detmold, D 2 C 14), תיקי ארכיון מנירנברג ("Akten der Kriminalpolizeistelle Nürnberg,"), 14, תיקי ארכיון מנירנברג ("Erfassung von Zigeunern 1939-1944", Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 218/4), 30, תיקים אישיים

האישיים" (Personenakten) של סניף ברלין לשעבר של הסוכנות לענייני צוענים (Dienststelle für Zigeunerfragen) וכמעט 600 תיקים ממה שהיה סניף מגדבורג (Magdeburg) של אותה סוכנות.³³

האוסף הגדול ביותר של תיקים שהשתמר על האוכלוסייה הצוענית – בסך הכול 810 תיקים אישיים – נוגע לשטח שהיה שייך למשרד המחוזי של המשטרה הפלילית בקלן (Köln), שסמכותו חלה על העיר קלן ועל המחוזות המנהליים של אאכן (Aachen), קובלנץ (Coblenz), קלן וטרייר (Trier).³⁴ בסיועם של תיקים אלה ומחקר נוסף היה אפשר לזהות 1,600 בני אדם שנרשמו כצוענים ונפגעו ממעשי רדיפה.³⁵ לפיכך אפשר לאסוף מידע מדויק יותר על תולדות רדיפתם של בני אדם שהיו רשומים כצוענים באחד מ־17 המשרדים המחוזיים של המשטרה הפלילית, שהיו קיימים ברייך ב־1940; ובפעם הראשונה אפשר לאמוד, על בסיס סטטיסטי המייצג את הרייך הגרמני, החלטות שהתקבלו בקשר לגירושים לאושוויץ ואיך הם השפיעו על יחידים. בסיועו של מסד הנתונים מקלן מוגשת להלן בדיקה מדוקדקת יותר של שתי קבוצות המעוררות שוב ושוב ספקולציות: המכונים "צוענים טהורי גזע" ומי שלא גורשו בזכות סעיפי הפטור של צו אושוויץ. השפעתה של ישיבת ינואר 1943 על תהליך הרדיפה מסוכמת ונאמדת אפוא על רקע זה.

"מנהיגי צוענים"

עד עתה הניח המחקר בן זמננו כי אגודת "מורשת אבות" של הס"ס הורתה על הגירוש לאושוויץ. הארגון צץ בספטמבר 1942, בתור יריבם של משרד המשטרה הפלילית של הרייך והמכון לחקר היגינת הגזע. בפקודת הימלר ביקש הארגון לזהות את הצוענים טהורי הגזע לכאורה שמקורם בהודו ולחקור את שורשיהם ה"אריים", והכול במטרה להעניק להם חופש תנועה מוגבל.³⁶ משרד המשטרה הפלילית של הרייך התנגד לתכניות משום שהסתייג ממתן חופש תנועה כלשהו לצוענים; המכון לחקר היגינת הגזע התנגד משום שחשש למעמדו כסמכות היחידה בכל האמור בתחום זה. ואף על פי כן, לאחר שבספטמבר 1942 דרבן הימלר את ארתור נבה (Nebe), ראש המשטרה הפלילית של הרייך, לפרסם את הצו, פרסם אותו נבה ב־13 באוקטובר בסיועם של המשרד

מהמשטרה הפלילית של דואיסבורג ("Polizeipräsidium Duisburg, Zigeunerpersonenakten"), Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, BR 1111/29-60)

"Polizeipräsidium Berlin, Anhang II: Zigeuner-Personenakten", nos. 1-174, LHA Potsdam, 33
Rep. 30 Berlin C Tit 198 A; "Polizeipräsidium Magdeburg, Anhang II.1", LHA Magdeburg, Rep. C 29

LAV NRW, Abt. R, BR 2034 34

התיקים היו מקור מרכזי אצל: Fings and Sparing Rassismus, עמ' 15-20. 35

על תהליך קבלת ההחלטה ראו: Zimmermann, *Rassenutopie*, עמ' 297-304; Michael Zimmermann, "Die Entscheidungen für ein Zigeunerlager in Auschwitz-Birkenau", in: Zimmermann, *Zwischen Erziehung und Vernichtung*, עמ' 392-424; Weg, *Luchterhandt*, עמ' 235-242 – הן צימרמן הן לוכטהנדט מניחים כי התכנון לגירושם של הצוענים האחרים החל בהוראות ל"מורשת האבות" ובלבטים סביב הטיפול הנפרד ב"צוענים טהורי גזע". 36

המרכזי של הרייך למאבק במטרד הצועני והמכון לחקר היגיינת הגזע. לשטחי "הרייך הישן" מונו תשעה "דוברים", שבשפת הצו כונו גם "מנהיגי צוענים", ואשר המשימה שהוטלה עליהם הייתה לציין מי הם "צוענים טהורי גזע".³⁷ את המועמדים לתפקיד דוברי הצוענים הציע המכון לחקר היגיינת הגזע,³⁸ שבחר בגברים קשישים, מוערכים מאוד בקרב משפחותיהם המורחבות, כדי שיהיו מנהיגים ובני סמכא (Rechtsprecher).³⁹

זמן מה לאחר מכן, בתחילת נובמבר 1942, הורה הימלר למשרד המרכזי של הרייך "לארגן מחדש את הטיפול בצוענים ברייך".⁴⁰ ב-3 בדצמבר 1942 מחה מנהל לשכת המפלגה הנאצית, מרטין בורמן (Bormann), בפני הימלר כי "היחס המיוחד למי שמכונים צוענים טהורי גזע" יהיה מנוגד למדיניות קודמת וכן להשקפות האוכלוסייה והמפלגה הנאצית, ובשום פנים לא יזכה לאישורו של הימלר.⁴¹ עד מהרה הצליח הימלר לפוגג התנגדות זו. על נוהל הפעולה שהתגבש לאחר מכן הוסכם בעקבות שיחות שהתקיימו בין הגורמים המעורבים ואחרי פגישה של הימלר עם הימלר ובורמן.⁴² קבוצה קטנה ונבחרת של צוענים טהורי גזע וכן כמה צוענים מעורבים יורשו לחיות בתנאי פיקוח הדוק באזור שטרם הוגדר בשטח כבוש, ואילו רובם הגדול של הצוענים יגורשו. טיפול מגביל זה תאם לחלוטין את הקו שאימצו משרד המשטרה הפלילית של הרייך והמכון לחקר היגיינת הגזע, שרצו מלכתחילה שמספר הפטורים מגירוש יישאר נמוך.⁴³

מאפייני הפעילויות של מי שמונו לדוברי הצוענים הוגדרו במדויק. תחילה היה עליהם לחתום על גילוי דעת שבו הצהירו כי הם מסכימים למעשים המצופים מהם ומודעים לסכנת הגירוש למחנה ריכוז אם הם עצמם, או "בן שבט", יפרו כל אחד מן התנאים. משימתם העיקרית הייתה להכין למצו משרד המשטרה הפלילית של הרייך רשימות ובהן מידע על מקום המגורים ומשלח היד של כל הצוענים המוכרים להם. בה בעת היה עליהם להציע מי מהמעורבים טובים במובן

37 RSHA (RKPA) betr. "Zigeunerhäuptlinge", Oct. 13, 1942, IfZ, Dc. 17.02, fol. 306f

38 ראו את הטקסט שכתבה אווה יוסטין כדי לנקות את עצמה מאשמה, שהוכן ב-1960 לכל המאוחר והובא אצל: Hohmann, Robert Ritter, עמ' 497, 469-500.

39 עם זאת, המבנים החברתיים של בני סינטי מעולם לא תאמו את החיים המשותפים ב"תת-שבטים" שהתווה ריטר. ראו: Reimar Gilsenbach, *Oh Django, Sing deinen Zorn. Sinti und Roma unter den Deutschen*, Berlin: BasisDruck (1993), p. 150.

40 ב-4 בנובמבר 1942 הוזכרו בהלוף ואוטו הוראה תואמת מהימלר. ראו את הערת הפקיד הממונה במיניסטריון הרייך לאספקת מזון וחקלאות (Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft), מ"מ 14 בנובמבר 1942, BA Berlin, R 14/156, מובאה מתוך: Luchterhand, *Weg*, עמ' 239. ראו גם עמ' 237-239 וכן: Zimmermann, *Rassenutopie*, עמ' 299.

41 מרטין בורמן להיינריך הימלר, 3 בדצמבר 1942, BA Berlin, NS 19/180, fol. 1f. ראו גם: Michael Schenk, *Rassismus gegen Sinti und Roma. Zur Kontinuität der Zigeunerfolgung innerhalb der deutschen Gesellschaft von der Weimarer Republik bis in die Gegenwart*, Studien zur Tsiganologie und Folkloristik 11, Frankfurt am Main: P. Lang (1994), p. 268. המחבר מציין נכונה כי בהתנגדויות שהביע ב-3 בדצמבר 1942 לא הצליח בורמן להביא אלא אמירות של צד שלישי.

42 Zimmermann, *Rassenutopie*, עמ' 300 ואילך.

43 "Das Zigeunersippenarchiv", *Westdeutscher Beobachter*, June 20, 1942

"הצוענים" ויהיו מועמדים אפשריים להיכלל בקבוצת הצוענים טהורי הגזע.⁴⁴ נוסף על עבודה ראשונית ישירה זו, שמשמעת ממנה בעקיפין הקמתו של "מין גוף מלשינים בעל כורחם בתוך המיעוט",⁴⁵ ציפתה המשטרה הפלילית של הרייך שלדוברים תהיה השפעה על הצוענים.⁴⁶ בעצם קבלת המחויבות הללו כרתו הדוברים עם רודפיהם ברית שהתקשו להבינה ושכסופו של דבר איימה עליהם. מאז 1938 הם התנסו במלוא עוצמתה של הענישה המיידית – גירוש למחנה ריכוז – שהמשטרה הפלילית הענישה אותם על הפרות מדומות וממשיות. הואיל ודוברי הצוענים סיכנו את חייהם כשהתחייבו שהאנשים שעליהם המליצו יצייתו לצעדי המשטרה הפלילית, למרות תנאי החיים המעיקים, ציפו הנאצים כי המנהיגים הצוענים יגבילו את הצעותיהם לחוג משפחתם הקרוב ביותר. העונשים על הפרת צווים כללו: הפרדת משפחות באמצעות צו שהגביל את ניידותם (Festsetzungerlass) ובאמצעות גירושים, איסור יחסים, הגבלת ניידות עד כדי חובה לכלאם במחנות, עבודת כפייה, הפחתת מנות מזון ושליטת זכאות לקצבאות רווחה. כפי שמגלים התיקים על האוכלוסייה הצוענית בקלן, רק שש משפחות מהאזור העירוני, ובהן 24 נפשות, וגבר אחד מטרייר, נכללו בסופו של דבר רשמית ב"קבוצה האתנית של צוענים טהורי גזע".⁴⁷ לעומת 25 בני אדם שסווגו כטהורי גזע והיו פטורים מגירוש, יותר מ-463 צוענים מהשטח הכפוף למשרד המחוזי של המשטרה הפלילית בקלן גורשו לאושוויץ ממרץ 1943 ואילך.⁴⁸ סביר להניח שבשטחיהם של משרדים מחוזיים אחרים היה מספר הנכללים בקטגוריית "טהורי הגזע" נמוך אף הוא וכי גם הם התאפיינו בקרבה משפחתית לדוברי הצוענים. במחנה המעצר מרצהאן (Marzahn) שבברלין נבחרו לקבוצה זו, מלבד שני דוברי הצוענים (נוסף על הדובר של בני הסינטי היה גם דובר לכל שטח הרייך שמונה לשבט הללרי) רק "שני תריסרים לפחות" מבין שארי בשרם הקרובים ביותר. בברלין כולה מתועדים בסך הכול רק 37 חריגים.⁴⁹ הואיל והמשטרה הפלילית של הרייך בחנה מראש כל בקשה פרטנית להכללה בקבוצת "הצוענים טהורי הגזע", נודע למשטרה הפלילית המשקל הרב ביותר בתהליך בחירת המועמדים.⁵⁰

44 RSHA (RKPA) betr. Zigeunerhauptlinge", Oct. 13, 1942, IfZ, Dc. 17.02, fol. 307f
Luchterhandt, *Weg*, עמ' 236..

45 Udo Engbring-Romang, *Die Verfolgung der Sinti und Roma in Hessen zwischen 1870 und 1950*, Frankfurt am Main: Brandes & Apsel Verlag GmbH (2001), p. 333

46 ראו דיוני הפתיחה בתוך: RSHA (Amt V), betr. "Zigeunerhauptlinge", Oct. 13, 1942, IfZ, Dc. 17.02, 307f., p. 305
Lewy, *Verfolgung*, עמ' 305.

47 LAV NRW, Abt. R, BR 203/2, 3, 72, 73, 116-121, 123, 130, 131, 188, 900-904, 951, 1168, 1180, 1194.
שני דוברי הצוענים בקלן מונה זה אחר זה. על פעילויותיהם ראו: Fings and Sparing, *Rassismus*, עמ' 297-292.

48 ממספר זה, 374 בהקשר של הגירושים ההמוניים באביב 1943 ו-89 במהלך הגירושים הפרטניים. ראו: שם, עמ' 307.

49 ראו: Gilsenbach, *Sinti*, עמ' 151 ואילך; Luchterhandt, *Weg*, עמ' 242.

50 בתיקים האישיים בקלן מתועד רק מקרה אחד שבו סירב דובר צועני לכלול אדם בקבוצה. LAV NRW, Abt. R, BR 2034/133. ראו, לעומת זאת, כיצד מוצג המקרה אצל לוי: Lewy, *Himmler*, עמ' 212.

בהנחה שכל תשעת דוכרי הצוענים בחרו, או יכלו לבחור, רק את שארי בשרם הקרובים, הרי בתחומי הרייך הצליחו 200 עד 300 בני אדם לכל היותר להינצל מגירוש לאושוויץ בזכות תקנות פטור אלה.⁵¹

מנקודת הראות של משרד המשטרה הפלילית של הרייך היו "מנהיגי" הצוענים חלק מתהליך הסלקציה לאושוויץ; קבוצה זעירה קיבלה מעמד מועדף, ואילו רובה הגדול של האוכלוסייה נידון לגירוש או לעיקור. משהושלם מינוי הדוברים, הוא הניב לרשויות הרודפות הפסדי חיכוך זעירים יחסית, ולא זו בלבד אלא שהיה עתיד לשרת את האינטרסים שלהן באמצעות פילוג בין קבוצות הסינטי והרומה הנותרות ברייך. לדוכרי הצוענים לא היה מנוס אלא להיות משולבים במנגנון הרדיפה, בשל קרבתם מאונס לרודפים, בשל האיסוף הפעיל של מידע לרשויות הנאציות ומפני שמלוא האחריות להתנהגות חברתית נאותה מצד כלל הקבוצה שלהם הוטל על כתפיהם. אפילו תקוותיהם להיות מסוגלים להגן על עצמם ועל אחרים מגירוש התבררו ברובן כתקוות שווא, והמאמץ להציל את בני משפחותיהם הקרובים ביותר גרם בהכרח להדרתם של אחרים.⁵² האצלת תפקידי הסלקציה והפיקוח לדוכרי הצוענים דומה לאופן שבו עירב הגסטפו נציגים יהודים של קהילות מסורתיות קיימות או כאלה שנוצרו בכפייה.⁵³ לנציגי הצוענים ולנציגי היהודים כאחד היה מרווח פעולה מזערי, ואף על פי כן תרמו כולם בסופו של דבר לפעולתו החלקה של תהליך הרדיפה.⁵⁴

הצהרתו של הימלר כי "צוענים טהורי גזע בני סינטי" יורשו לקבל "מידה מסוימת של חופש תנועה, כדי שיוכלו לנדוד בשטח קבוע, להיות על פי מנהגיהם וערכיהם ולעסוק במשלח יד אופייני"⁵⁵ לא נאכפה מעולם. הרעיונות בדבר שורשיהם האריים לכאורה של הצוענים – רעיונות מגוחכים לנוכח מדיניות הגזע שקדמה להם – נידונו רבות במסדרונות המשרד הראשי של הרייך. הם אמנם הביאו לידי עצירה זמנית של תכניות, ובהן שילוח אסירים משפטיים למחנות ריכוז, וערערו את ביטחונם של כמה בעלי תפקידים זוטרים,⁵⁶ אבל בסופו של דבר גוועו ונעלמו.

51 Gilsenbach, *Sinti*, עמ' 153. הערכה זו היא הבסיס להנחה, שאומתה בכל הנוגע לברלין ולקלן, כי עם כל דובר צועני נבחרו עוד 20-30 בני אדם בקירוב להיכלל בקבוצת "הצוענים טהורי הגזע".

52 Zimmermann, *Rassenutopie*, עמ' 302; Engbring-Romang, *Verfolgung*, עמ' 330.

53 ראו: Hilberg, *Die Vernichtung*, עמ' 189-196 (Reich Association), עמ' 227-251 (Jewish councils, or Judenräte, in ghettos); Beate Meyer, *Tödliche Gratwanderung — die Reichsvereinigung der Juden in Deutschland zwischen Hoffnung, Zwang, Selbstbehauptung und Verstrickung (1939-1945)*, Göttingen: Wallstein (2011); Beate Meyer, "Handlungsspielräume regionaler jüdischer Repräsentanten (1941-1945). Die Reichsvereinigung der Juden in Deutschland und die Deportationen", *Die Deportation der Juden aus Deutschland. Pläne-Praxis-Reaktionen 1938-1945*, Beiträge zur Geschichte des Nationalsozialismus vol. 20 (Göttingen: Wallstein, 2004), pp. 63-85.

54 Meyer, "Handlungsspielräume" עמ' 63 ואילך, 84 ואילך.

55 I.F.Z., Dc. 17.02, fol. 306.

56 ב־14 בדצמבר 1942 השעה בורמן זמנית את שילוח הצוענים ממערכת המשפט למחנות ריכוז, נוהל שהפקודה לבצעו ניתנה לראשונה ב־14 בספטמבר 1942. ראו: Luchterhandt, *Weg*, עמ' 240.

מנכ"ל "מורשת אבות", וולפרם זיפרס (Sievers), נפגש ב-10 בפברואר 1943 עם ארתור נבה כדי לטפל ב"שאלת יישובם של צוענים טהורי גזע",⁵⁷ אבל הצו המיוחד בעניין הטיפול בצוענים טהורי גזע, שההודעה עליו יצאה באוקטובר 1942, לא הגיע. "כל משך המבצע לא הוצעה הקלה של ממש לצוענים בני הסינטי", אמרה אווה יוסטין אחרי המלחמה. "כעבור כמה חודשים איש כבר לא דיבר על זה".⁵⁸ עד סוף המלחמה נותרה הקבוצה, שלכאורה הייתה בעלת זכויות יתר, כפופה ל"חוק מיוחד" נוקשה (Sondererlass) ולמנגנון עבודת הכפייה וכן, נותרה נתונה לאיום מתמיד בגירוש.

"נישואים מעורבים" ועיקור בכפייה

קעת נבחן את הדוגמה של קבוצת מי שלא גורשו לאושוויץ מקלן. כאן ייבדקו גודלה של קבוצה זו, הרכבה והתנהלות הרשויות הרודפות כלפיה.

"צוענים" הרשומים באזור משרד המשטרה הפלילית קלן, 1943-1945.⁵⁹

מספר בני אדם	קטגוריה
25	גירושים שנכשלו
30	רשומים כ"נישה" (Jenische) או שחקנים נודדים
25	רשומים כ"צוענים טהורי גזע" הפטורים מגירוש
43	אינם נכללים בגירוש על בסיס סעיפי פטור אחרים
225	משפחות שבהן הורה אחד נחשב "בעל דם גרמני"
348	סך הכול

ההרגתה מגירוש של קבוצה, שבמבט ראשון נראית גדולה - 348 בני אדם - אינה מעידה בשום פנים על שרירותיות כלשהי באמצעי הרדיפה. להפך, בכל מקרה ומקרה ישנן סיבות שאפשר לייחס להיקף הצו ולמצב המקומי הספציפי. המקרה של הקבוצה הראשונה, (א), של גירושים שנכשלו, כלל שני יחידים ושלוש משפחות, שגירושם תוכנן ונקבע, אבל מסיבות שונות לא היה ניתן לבצעו בטרם הסתיימה המלחמה. ספציפית היה אפשר להוכיח שהם בעלי אזרחות זרה, או שההליכים לקביעת נתינותם היו בעיצומם, או שהמסמכים ביחס למוצאם חסרו מסיבות אחרות.⁶⁰ משפחות אלה חיו בחלקו המערבי של האזור, שהיה כפוף למרותו של המשרד המחוזי של המשטרה הפלילית בקלן. התקדמותם של חיילי בעלות הברית ושהרור אאכן באוקטובר 1944 עצרו גם את ההכנות הביורוקרטיות לגירושן של המשפחות הללו.

57 Luchterhandt, *Weg*, עמ' 245.

58 טקסט שכתבה אווה יוסטין כדי לפטור את עצמה מאשמה, ואשר הוכן ב-1960 לכל המאוחר: Hohmann, *Robert Ritter*, עמ' 498, 496-500.

59 ראיות לכל אחת מהקבוצות ראו בטקסט בהמשך.

60 על המקרים הפרטניים ראו: *Rassismus*, Fings and Sparing, עמ' 332 ואילך.

נוסף על "נישה" או שחקנים נודדים (קבוצה ב), שסווגו כלא-צוענים,⁶¹ גם הקבוצה הקטנה (ג) של "צוענים טהורי גזע" לא נידונה לגירוש. גם בעניין הקבוצה הבאה של מי שניצלו מגירוש באמצעות סעיפי הפטור (קבוצה ד) יש אזכורים של סיבות ספציפיות לדחיית הגירוש. תריסר בני אדם מהסביבה המשפחתית של קבוצה זו נחשבו, הלכה למעשה, לצוענים טהורי גזע, אף שכנראה המשרד המחוזי בקלן לא שייך אותם רשמית לקטגוריה זו.⁶² במקרה זה, דומה שהבלש הממונה מטעם המשטרה הפלילית השתמש בשיקול הדעת שלו, כמו במקרה של 11 בני המשפחה שלא יועדו לגירוש בשל "ההסתגלות החברתית" של בניה. המשרד המחוזי בקלן נימק החלטה זו בכך שהמשפחה התגוררה בקלן מאז 1930 ועד עתה "לא הייתה חלק מהתמונה הצוענית". האב, יליד 1904, שירת בוורמאכט וסווג כצועני ביולי 1941.⁶³ המשפחה אכן לא גורשה, אבל דומה שגם לא קיבלה פטור מ"תקנות הצוענים".

המשפחה האחרונה שהוחל עליה סעיף חריגים חיה באזור שהיה כפוף למשרד משטרת הפלילים בקובלנץ. בינואר 1943 אולצה המשפחה להסכים לעבור עיקור, וכך בני המשפחה – לעומת רבים מקרוביהם – לא גורשו.⁶⁴ אבל מהקבוצה הגדולה ביותר שעליה חל סעיף חריגים (קבוצה ה), 65% לא גורשו, והיא כללה "צועניים" ונשואים כחוק לבני זוג בעלי דם גרמני,⁶⁵ כפי שנכתב בצו אושוויץ.⁶⁶ באזור שהמשרד המחוזי של משטרת הפלילים בקלן היה אחראי לו, חיו עד סוף המלחמה 48 משפחות (225 בני אדם): אחד ההורים בכל משפחה נחשב צועני והשני "בעל דם גרמני".⁶⁶ הנתון של יותר מ-200 בני אדם שעדיין חיו במשפחות של "נישואים מעורבים" אחרי הגירוש לאושוויץ עשוי להראות גבוה לנוכח מדיניות ההפרדה המואצת, ולרוב המצליחה, שהמשרד למדיניות הגזע יישם מאז תחילת שנות הארבעים⁶⁷ לצד הסוכנות לענייני צוענים בקלן.

61 מידע זה עוסק בשישה בני אדם ובשש משפחות שכל אחת מהן מנתה שתיים עד שבע נפשות, שהיו רשומים במשרד המחוזי של משטרת הפלילים והיו פטורים חלקית מן הדרישות. ראו: LAV NRW HSA, BR 2034/659-; Kartei: Anton, Eva, and Klara H., Nikolas M.; NS-Dok., שם, 661, 682-686, 792, 1139, 1152 Polizeipräsidium Köln, ED-Kartei: Johann L.; Gemeindearchiv Morsbach (GAMb), no. 1676; Märkisches Museum Witten, Sammlung Wülfrath 756/20; Landeshauptarchiv Koblenz 510,1/211, שם, 510,1/210, P. 173, שם, 510,1/209, fol. 66f

62 LAV NRW, Abt. R, BR 2034/77, 110, 115, 124-126, 128f., 132, 211, 938, 981

63 שם, BR 2034/1002. הוריו של ארון L וקרובי משפחה אחרים שלו כבר גורשו במאי 1940.

64 שם, BR 2034/1234, 1273-1290, 131f; KHAK, 517, 1/210, שם, 517,1/211, 16.

65 IfZ, Dc. 17.02, fol. 323

66 LAV NRW, Abt. R, BR 2034/4, 6, 11, 55, 59-61, 70f., 75f., 91f., 94f., 100, מקרים שווהו על פי, 105, 111-114, 138, 161f., 168, 244, 272, 339, 345f., 353, 411, 416, 420, 431-435, 455, 469, 495, 531f., 552f., 560, 575, 600f., 608, 614, 627-637, 655, 658, 668, 680, 687, 689-691, 721-723, 727, 739, 748, 751, 755-757, 759-768, 782, 787, 791, 793, 825, 830, 836, 872-876, 882, 906, 945, 966f., 970, 982-987, 991, 997, 1004, 1006, 1008-1011, 1049, 1052, 1070f., 1076-1078, 1117f., 1131-1134, 1138, 1154f., 1157-1161, 1163, 1181, 1190, 1195, 1200-1203, 1206, 1213-1221, 1245-1255, 1260f., 1264-1268, VH II/90; LHAK, 517,1/211; GAMb, no. 1676

67 כבסיס לאומדן – למעט המקרה של שתי משפחות מורחבות – שימשה המשפחה הגרעינית הקלסית. Fings and Sparing, *Rassismus*, עמ' 255-263.

ברם, ניתוח של התאריכים הרלוונטיים מראה שעד 1943 משטרת הפלילים במחוז קלן לא ידעה על רבים מאנשי הקבוצה. כמעט מחצית מהם מופיעים ברישומים רק לאחר נקודה זו, למשל בעקבות חקירות נרחבות או מסרים ממשרדי דיווח צבאיים, או ממשרדים (מחוזיים) אחרים של משטרת הפלילים.⁶⁸ הגירושים ב־1940 וב־1943 השפיעו בעיקר על מי שכבר היו ידועים ורשומים זה זמן מה כצוענים. בשל ה"חקירות הגנאלוגיות" של המכון לחקר היגיינת הגזע, צוענים בלא מאפיינים גופניים חיצוניים או משלחי יד סטריאוטיפיים וכאלה שנטמעו בחברה הגרמנית זה דור אחד או יותר, משכו גם הם רק בהדרגה את תשומת לבה של משטרת הפלילים.⁶⁹

את ההיסטוריה של הרדיפות אחר 11 ממשפחות הנישואים המעורבים (39 בני אדם) לא היה אפשר לברר בשל חומרי המקור הבלתי מספקים. את הרדיפות אחרי 37 המשפחות הנותרות (186 בני אדם) ניתן לחלק לשתי קטגוריות: משפחות שהופרדו בכוח וכאלה שהורשו להמשיך להתגורר יחד. 15 משפחות, שמהן "נותרו" רק 42 בני אדם, הופרדו באמצעות גירושים, הטלת הגבלות וגירוש; הילדים במשפחות אלה עוקרו או נשלחו למוסדות. גם על 22 המשפחות האחרות (114 בני אדם) הופעלו לחצים כבדים בניסיון לפרקן, אבל הפירוד לא נכפה עליהן, משום שהגברים במשפחה שירתו פרקי זמן ממושכים בוורמאכט, או שעדיין היו בשירות צבאי פעיל. לפיכך הוכנו "הערכות גזעיות וביולוגיות", חלקן ארעיות, שהשפיעו במידת מה גם על מי שהיו פטורים באופן זמני מ"תקנות הצוענים". אלא שגם קבוצה זו הייתה נתונה לסכנת עיקור או נפגעה בגללו.⁷⁰ מ־1942 ואילך נדרשו הנוגעים בדבר לתת את הסכמתם לעיקור, מאחר שהעיקורים הללו, שמחוץ לחוק, היו אמורים להתבצע באמצעות ועדת הרייך לרישום מדעי של מחלות חמורות (Reichsausschuss zur wissenschaftlichen Erfassung von erb- und umweltschadenden Leiden) המשטרה הכפופים לו,⁷¹ או שזימן את הנוגעים בדבר כדי לאלצם למסור הצהרות אלה.

היו שהסכימו לעבור את תהליך העיקור משום שהסיכוי לקבל פטור מ"החוק המיוחד" נשמר רק למי שעוקרו. אבל במקרים רבים נכשלו מאמצי המשרד המחוזי בקלן בשל התנגדותם האיתנה של הנוגעים בדבר. ככלל, לחיילים בשירות פעיל בוורמאכט היה הסיכוי הטוב ביותר להימנע מגירושים בכפייה ומעיקור של רעיותיהם וילדיהם. עד תחילת הקיץ נאלץ משרד המשטרה הפלילית של הרייך לרכך את מדיניות העיקור שלו והמליץ שבעל בחופשה משדה הקרב, שיש לו "דם גרמני", יקבל "מידע מפורט בדבר ההרכב הגנטי הלא רצוי של רעייתו או ילדיו", כדי ש"הצדדים הנוגעים בדבר" ינהגו בהיגיון ויסכימו לעיקור.⁷² כדי שלא לעורר חששות נוספים

68 מתוך 37 המשפחות שאת תולדותיהן אפשר לשחזר הופיעו ברישומים רק אחרי מרץ 1943. ראו, למשל: LAV NRW, Abt. R, BR 2034/608 (דו"ח של משרד משטרת הפלילים בדורטמונד, מאי 1944) ועוד.

69 ראו גם: רוברט ריטר ל-DFG, 23 במרץ 1943, BA Berlin R 73/14005. ריטר מעיר במסמך כי המכון לחקר היגיינת הגזע חושף בלא הרף "תערובות בין בעלי דם גרמני לצוענים".

70 ראו גם לוח אצל Fings and Sparing, *Russismus*, עמ' 335.

71 המפקדה האזורית של המשטרה הפלילית בקלן לרשויות המשטרה המקומיות במורסבך, 24 במרץ 1943, GAMb, no. 1676.

72 שם, משרד המשטרה הפלילית של הרייך למשרד המחוזי של משטרת הפלילים בקלן, 1 ביוני 1943.

הותאמו נוהגי ההערכה של המכון לחקר היגיינת הגזע לאופן פעולה חדש זה. ילדיהם של חיילים "בעלי דם גרמני" סווגו כלא-צוענים, במידת מה באמצעות "הערכות זמניות".⁷³ ב-1944, במקרים המעטים שצוענים מעורבים עדיין שירתו פעיל, סווגו הם וילדיהם זמנית כלא-צוענים מפני שהרשויות רצו להמשיך ולהחזיק בגברים ביחידות הקרביות שלהם. "אחרי הניצחון" הייתה אמורה להתקבל החלטה בדבר הצעדים הבאים.⁷⁴

על פי ההערכות עיקרו בסך הכול ברחבי הרייך השלישי אלפיים צוענים.⁷⁵ נראה שבקלן ניצלו מעיקור משפחות רבות בזכות אי-הסדר ששרר במשרדי המחוז בשל המלחמה, התמוטטותה של מערכת הבריאות בעיר מ-1943 ואילך והתקדמותו של הצבא האמריקני. סביר להניח שגם עיכובים ביורוקרטיים שנבעו מהכפפתה של משטרת הפלילים בקובלנץ ובטרי למשרד המחוזי בפרנקפורט על-המיין, ב-1 ביוני 1944, תרמו לכישלון העיקורים המתוכננים, לפחות במקרים אחדים.⁷⁶ אבל בעיקר נכשלו התכניות הללו בשל התנגדותם העיקשת של הנוגעים בדבר: הם ביקשו לדחות את הניתוח באמצעות הגשת עתירות לרשויות הרייך, או שירדו למסתור באנדרלמוסיה הגוברת של חודשי המלחמה האחרונים.⁷⁷

אף שרבים מניתוחי העיקור המתוכננים לא הוצאו אל הפועל, עד סוף המלחמה התנהל רוב מדיניות העיקור ברייך במסלול שעליו הוסכם בוועידת 15 בינואר 1943. הוחלט בה שלכשיבוצע העיקור, יכין המכון לחקר היגיינת הגזע בעבור המושפעים ממנו "הערכות" שבהן יסווגו הלא-צוענים, כדי לפטור אותם מן "החוק המיוחד" ובה בעת לשמר את איסור הנישואים. מדצמבר 1944 לכל המאוחר עבד משרד המשטרה הפלילית של הרייך במקרים כאלה עם כתבי ויתור פרטניים,⁷⁸ שבאו למעשה במקום הערכות גזעיות וביולוגיות קודמות. הסיווג ה"גזעי" התמוג כעת במטרה להגיע להחלטה כוללת בדבר מעמדם של הנוגעים בדבר, אבל בשום מקרה לא בוצעה גרמניזציה – אמצעי שגם הוא נידון בוועידה בינואר 1943.

במרבית המקרים נדחתה ההחלטה הסופית בדבר הטיפול במי שסומנו לגירוש או לעיקור

LAV NRW, Abt. R, BR 2034/689-91, 1070f., 1010f 73

BR 2034/100, 830, 836, 1157, שם, 74

Hansjörg Riechert, *Im Schatten von Auschwitz*. Die nationalsozialistische Sterilisationspolitik gegenüber Sinti und Roma, Münster and New York: Waxman (1995), p. 135 75

"Polizeibehörden vor 1945, Nr. 38, Meldeblatt der KPLSt Köln Nr. 24", July 18, 1944, LAV NRW, Abt. R 76

Hans Hesse and Jens Schreiber, עמ' 360 ואילך; Zimmermann, *Rassenutopie*, דוגמאות נוספות: *Vom Schlachthof nach Auschwitz. Die NS-Verfolgung der Sinti und Roma aus Bremen, Bremerhaven und Nordwestdeutschland*, Marburg: Tectum Verlag (1999), pp. 102-104; Peter Sandner, *Frankfurt, Auschwitz. Die nationalsozialistische Verfolgung der Sinti und Roma* in *Frankfurt am Main*, Frankfurt am Main: Brandes & Apsel (1998), p. 228f 77
המלחמה נועד ביצועם של ניתוחי העיקור להימשך רק במקרים של "סכנת רבייה חמורה במיוחד", בשל עומס העבודה על מערכת הבריאות. ראו: Lewy, *Verfolgung*, עמ' 312.

דוגמה מ-1 בדצמבר 1944, אצל: Hesse and Schreiber, עמ' 44. ראו גם: Lewy, *Verfolgung*, עמ' 309. 78

לזמן בלתי מוגדר כלשהו לאחר המלחמה,⁷⁹ וכינתיים במחנות הריכוז ניהלו אנשי מקצוע מתחום הרפואה ניסויים במטרה לפתח שיטות עיקור מהירות וזולות יותר. לא יד המקרה היא שהגירוש האחרון באפריל 1944 לאושוויץ, מהאזור שהיה בסמכותה של משטרת הפלילים בקלן, התמקד בדיוק באנשים שהעמידו פנים כי הם מסכימים לעיקור, אבל למעשה התכוונו להימנע מהניתוח. למרות כל בעיות המשאבים ניהלה משטרת הפלילים עד סוף המלחמה חקירות ממושכות שבדקו את מקורותיהם של צוענים ואת "הסתגלותם החברתית".⁸⁰ ברם, בהקשר של פרקטיקות הרדיפה, נראה שבשום פנים אין לראות בתהליך זה פרט שולי ומשולל היגיון. ההפך הוא הנכון. המאמצים הללו מוכיחים את הערך הרב שיוחס לתכנית גזענית של הטמעה בכפייה של בני סינטי ורומה, כרכיב של מדיניות הרייך שנועדה להשליט "טוהר גזע".

הממצאים האמפיריים בעניין מי שהיו רשומים כצוענים באזור של המשרד בקלן, מתומצתים להלן:⁸¹

גירוש מאי (1940)	622
אושוויץ (1944/1943)	414
גירושים פרטניים	59
גורשו	1,095
גירושים שנכשלו	25
גירוש לאושוויץ נדחה	68
"נישואים מעורבים"	225
ינישה	30
היגרו, נמלטו, חיו במסתור ("באופן בלתי חוקי")	21
בסכנה	369
נפטרו	40
נעדרים	79
אחרים	119
בסך הכל	1,583

79 דחייה כזו הייתה לצידוק שכיה במקרים הפרטניים שבהם כמה רשויות לא הצליחו להסכים על גישה אחידה. ראו הדוגמה של פקיד חלוקת הדואר אצל: Zimmermann, *Rassenutopie*, עמ' 364.

80 Lewy, *Verfolgung*, עמ' 310.

81 Fings and Sparing, *Rassismus*, עמ' 344-346. כדי להימנע מכפילויות בספירה, מי שגורשו במאי 1940 מוקמו רק בטור זה. אם חזרו מן הגנרל-גוברנמן (Generalgouvernement) ונפלו קרבן לגירושים פרטניים או מאוחר יותר לגירוש לאושוויץ, לא נספרו שוב בטורים אלה.

הרוב הגדול, 1,095 מתוך 1,464⁸² בני אדם או 75%, גורשו. 25% נוספים הושפעו באופנים שונים מאמצעי הרדיפות – כגון עיקור בכפייה – עד סוף המלחמה, או חיו בצל הסכנה עד שכניעתו הצבאית של הרייך שמה קץ לכל התכניות שנדחו לתקופה שלאחר "הניצחון הסופי".

מסקנות

אילו הקבלות אפשר לראות כעת בין ועידת ונזה, או ועידות הפתרון הסופי, לבין הפגישה במשרד המשטרה הפלילית של הרייך? מאפיין ראשון משותף להן הוא העובדה שבעלי תפקידים בכירים מהארגון של הימלר, שהיה אחראי למדיניות כלפי יהודים או צוענים, נפגשו עם נציגי המוסדות שעסקו במקרים "פתוחים" ובשאלות שיצוצו אחרי הגירושים של מרבית היהודים והצוענים – גירושים שהחלטה עליהם כבר התקבלה. המטרות היו זהות בנקודה מכריעה: העניין היה סילוקם, אחת ולתמיד, של מיעוטים "בלתי רצויים מבחינה גזעית" מתוך "הקהילה האתנית הארית". לשם כך נדרשו לא רק סילוקם הפיזי באמצעות גירוש, אלא גם "מדיניות מישלינגה" ממינית בקפידה, שנועדה לגרום למרבית הקבוצה הנותרת להיעלם בעקבות עיקור, וליתרתה להיעלם באמצעות גרמניזציה.

אם מתחקים על שורשיהן של אסטרטגיות "פתרון" אלה לעומקן, תשומת הלב מתמקדת בסיכוי לארגן מחדש את הרייך על בסיס "גזעי". כבר ב־27 בספטמבר 1939, בחודש הראשון למלחמה, צפה המשרד הראשי לביטחון הרייך שיהיה ארגון מחדש שכוה. הארגון הותווה כדלקמן: "א) [העברה] של יהודים מהר ככל האפשר אל הערים; ב) יהודים מהרייך לפולין; ג) 30,000 הצוענים הנותרים לפולין; ד) העברה שיטתית של יהודים ברכבות משא מהשטחים הגרמניים [החדשים]"⁸³. בוועידה שהתקיימה ב־30 בינואר 1940, התכנית לגרש כ־30,000 צוענים מהרייך זכתה שוב לתמיכה⁸⁴ ואף אז העדיף ריטר עיקור על פני תכניות גירוש, משום שהניח כי אין לראות ב"שאלה הצוענית" שאלה פתורה עד "שאפשר יהיה" לעצור אחת ולתמיד כל התפשטות נוספת של אוכלוסייה מעורבת זו"⁸⁵.

82 האחוים חושבו בלי להביא בחשבון את הקבוצה המכונה "אחרים", מפני שרובה של קבוצה זו הושפע אף הוא לרעה מאמצעי הרדיפה. בקרב הנפטרים היו מי שמתו מסיבות טבעיות וכן מי שסיבת מותם אינה ידועה, ולפיכך מוות עקב רדיפה אינו יכול להישלל. קבוצת ה"נעדרים" כוללת כמה משפחות הידועות רק בשמן; סביר להניח שגורשו במאי 1940.

83 מובאה מתוך: Götz Aly, "Endlösung": Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden, Frankfurt am Main: S. Fischer (1995), p. 29f 'עמ' Zimmermann, *Rassenutopie*, 167.

84 "Grundsätze für die Aussiedlung von Polen, Juden und Zigeunern in das Generalgouvernement" רישום של הישיבה ב־30 בינואר 1940, fols. 35-44, BA berlin, R 58/1023.

85 שם, 7, R 73/14005, Jan. 1940, "Arbeitsbericht von Dr. Robert Ritter", ראו: Riechert, *Schatten*, עמ' 95.

הכישלון הזמני של תכניות הגירוש מוכח ומבוסס. במקום "פתרון סופי" ננקטו בינתיים "פעולות חלקיות" (Teilaktionen),⁸⁶ שבמסגרתן ניתנה לגירוש האוכלוסייה היהודית קדימה גבוהה בהרבה לעומת גירוש הצוענים. עם זאת יש חשיבות לעובדה שהן במרכז (במשרד הראשי לביטחון הרייך) הן בפריפריה, האפשרות של גירוש כל הצוענים נותרה בגדר איום ממשי וקיים. צו שהגביל את הניידות, באוקטובר 1939,⁸⁷ ונועד לשמש למעשה צעד הכנה לקראת גירוש כללי, חיזק אפשרות זו במידה לא מעטה. הצרת חופש התנועה של הצוענים יצר לחץ בלתי פוסק על רשויות הרייך, בייחוד במחוזות המנהליים המקומיים, מאחר שמדיניות העקירה בכפייה המסורתית שלהם הופסקה.

מכל מקום, באוגוסט 1940 כבר הצהיר הימלר כי "הפינוי של צוענים וצוענים מעורבים משטחי הרייך" יושעה "עד לפתרונה הכללי של השאלה היהודית",⁸⁸ ובנובמבר 1940 הוא דחה את הסיכוי ל"הסדר סופי של השאלה הצוענית" בשטחי הרייך לתקופה שלאחר המלחמה⁸⁹ – עמדה שנתורה רשמית עד אוקטובר 1942.⁹⁰ לאחר מכן נתן הימלר את הפקודה לגירושם של הצוענים לאושוויץ, ולכמה גורמים היה מן הסתם חלק בהחלטתו זו. ראשית, "השאלה היהודית" בגרמניה כבר לא הייתה מבחינתו של הימלר פתוחה לוויכוח והיא "נפתרה" באמצעות גירוש,⁹¹ ולפיכך דומה כי גירוש הצוענים לאושוויץ לא היה אלא חידושו של תהליך גירוש שבסך הכול נדחה. נוסף על כך, בסתיו 1942 יוחסה חשיבות גדלה והולכת למחנות ריכוז, שגם הם היו בסמכותו של הימלר. הכוונה הייתה לנצל את עבודת אסירי מחנות אלה, כדי לתכנן שטחי דיוור לס"ס ולסייע

86 על גירוש היהודים ראו סקירה כללית אצל: Wolf Gruner, "Von der Kollektivausweisung zur Deportation der Juden", in *Die Deportation der Juden aus Deutschland. Pläne-Praxis-Reaktionen 1938-1945*, Beiträge zur Geschichte des Nationalsozialismus 20, Göttingen: Wallstein (2004), pp. 21–62 וכן: Zimmermann, *Rassenutopie*, עמ' 165-175.

87 שם, עמ' 187 ואילך. ב-17 באוקטובר 1939 הקצה משרד המשטרה הפלילית של הרייך ימים ל"ספירת צוענים" ובד בבד הוציא צו הקפאה מיידית של ניידותם שחייב אותם להישאר במקומם באותה עת – בין שמקום זה היה מקום מגוריו של האדם ובין לאו. צו זה נותר בתוקף עד סוף המלחמה והקל על משרדי המשטרה הפלילית לעקוב אחר צוענים.

88 "Amt des Generalgouverneurs an die Distriktchefs, Kreis - und Stadthauptleute betr. Evakuierung von Zigeunern aus dem Reich", Aug. 3, 1940, Archiv Lublin, Sygn. 203, fol. 10
89 ראו חלופת המכתבים מ-1940 עד 1941: Generallandesarchiv Karlsruhe, Aktenband 364, Zug. :1941
1975/3 II Nr. 23.

90 פקודה של הימלר להימנע "מכל יישוב מחדש נוסף של צוענים למשך המלחמה" ניתנה באוקטובר 1942 למפלגה הנאצית במחוז וסטפליה צפון. ראו: "Kriminalpolizeistelle Dortmund an den Regierungspräsident .Minden", Oct. 14, 1942, Staatsarchiv Detmold, M I I P no. 14578, fol. 34

91 *Der Dienstkalender Heinrich Himmlers 1941/42*, adapted and with comments and introduction by Peter Witte, Michael Wildt, Martina Voigt, Dieter Pohl, Peter Klein, Christian Gerlach, Christoph Dieckmann, and Andrey Angrick on behalf of the Forschungsstelle für Zeitgeschichte in Hamburg, with a foreword by Uwe Lohalm and Wolfgang Scheffler, *Hamburger Beiträge zur Sozial- und Zeitgeschichte* 3, Hamburg: Christians (1999), p. 621

בכלכלת המלחמה וכך כבד להדגיש עוד יותר את היבט ה"השמדה" של קבוצות מסוימות במחנות – ובהן צוענים.⁹²

על רקע זה לא הגיוני לייחס את שורשיו של צו הגירוש מ־16 בדצמבר 1942 ליוזמת "מורשת אבות" של הס"ס לבדה ויש להניח כי יוזמה זו השפיעה על פרטיהן של תכניות הגירוש, ותו לא. כמו כן, אין לפסול את האפשרות שמשרד המשטרה הפלילית של הרייך, בעצת המכון לחקר היגיינת הגזע, תמך במינוי של דוברי צוענים בציפייה שבאופן זה יהיה אפשר להימנע מהתנגדות – תגובה מוכרת מגירושים קודמים.⁹³

אם חושבים על רדיפת הצוענים, בדומה לרדיפת היהודים, כעל דבר מה שלא תוכנן או עוצב מלכתחילה ואשר התנהל באופן לא עקיב, הרי התקופה שבין שלהי 1942 לתחילת 1943 היוותה נקודת השיא של תהליך רדיפה זה. גורמים רבים השפיעו על התפתחותם של סוגי מדיניות אלה, ומקבלי החלטות רבים בעלי אינטרסים ספציפיים היו מעורבים בתהליך, שנעשה קיצוני יותר ויותר ככל שנמשכה המלחמה. בהקשר זה, הישיבה בינואר 1943 ממחישה את קשרי הגומלין בין לקחים שהופקו בתהליכי רדיפה מקבילים. סביר מאוד להניח שאהליך והדרוס היו מעורבים בעיקר משום שאחרי הגירושים של היהודים והצוענים היה כמדומה צורך לגבש מדיניות הרמונית כלפי בני התערובת ברייך.

אבל אפילו מנקודת ראות חיצונית לגמרי, השיחות בשתי הוועידות מעידות גם על הבדלים. שוב רואים את החשיבות המרכזית של האנטישמיות למדיניות הנאצינל-סוציאליסטית ובעקבותיה את הקדימה המוחלטת שניתנה ל"פתרון הסופי של השאלה היהודית". היו הבדלים וכן הייררכיה ברורה, גם בעיצוב הדימוי השטני וגם במספר הנפשות שעליהן נכפה דימוי זה. בה בעת, אין עוררין שלמרות הייררכיה זו, הן לפני ועידת ונוה הן אחריה, נרצחו ברייך הגרמני גברים, נשים וילדים אך ורק משום שהיו צוענים. נכון גם שבתחום ההשפעה הנאצינל-סוציאליסטי שמעבר לשטחי הרייך כבר נפלו אלפי בני רומה קרבן לרצח-עם, גם בלי רישום והערכות גזע.

אבל בעוד ההחלטה על רצח היהודים משטחי הרייך התקבלה לפני ועידת ונוה,⁹⁴ אין ראייה שהפקודה לגירושם של ה"צועניים" לאושוויץ, בדצמבר 1942, גררה את השמדתם הפיזית של כל הנוגעים בדבר באותה עת. ההחלטה להרוג את מי שגורשו מהרייך הגרמני ל"מחנה משפחות

92 מי שהצביע על היבט זה קודם לכן היה צימרמן. ראו: Zimmermann, *Rassenutopie*, עמ' 300 ואילך. ככלל, ראו גם: Jan Erik Schulte, *Zwangsarbeit und Vernichtung: Das Wirtschaftsimperium der SS. Oswald Pohl und das SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt 1933-1945*, Paderborn: Schönningh (2001), pp. 332-364. על "העברתם של יסודות אנטי-סוציאליים מהליכים שיפוטיים סדירים ל-Reichsführer SS למטרת השמדה באמצעות עבודה", שעליה הוסכם עם משרד המשפטים ב־18 בספטמבר 1942, ראו: Wagner, *Volkgemeinschaft*, עמ' 335 ואילך.

93 קרוביהם של צוענים שגורשו הגישו עתירות בכתב או התייצבו אישית בברלין, והיו אף שנסעו לגנרל-גוברנמן בעקבות המגורשים. פעמים רבות נאלץ משרד המשטרה הפלילית של הרייך לאסור הגשת עתירות או נסיעות. ראו: Zimmermann, *Rassenutopie*, עמ' 185.

94 על נושא זה, בקצרה, ראו: Christopher R. Browning, *Judenmord, NS-Politik, Zwangsarbeit und das Verhalten der Täter*, Frankfurt am Main: S. Fischer (2001), pp. 47-92.

הצוענים" באושוויץ-בירקנאו התקבלה במועד מאוחר יותר; מן הסתם באפריל 1944. ואף על פי כן, מאחר שהחלטה בעניין טרם התקבלה עד אותו מועד, רובם הגדול של המגורשים במחנה משפחות הצוענים נפלו זה כבר קרבן לתהליך השמדה שלא היה צריך להוציא כל פקודה שהיא כדי שייעשה.⁹⁵

הניסוח שבו השתמש הימלר בדצמבר 1938, כשדן במטרתה של המדיניות הנאציונל-סוציאליסטית כלפי הצוענים, היה "יישוב השאלה הצוענית בנוגע לקיומו של גזע זה".⁹⁶ ארבע שנים לאחר מכן הסתיים הרישום וגורלם של מרבית הצוענים – גירוש – נחתם לכל דבר ועניין. לפיכך, כשהחליטו הנאצים על עיקור כל הצוענים שנותרו ברייך בינואר 1943, היה זה אכן לשם "הפתרון הסופי של השאלה הצוענית" – צעד שנועד להכחידם בתוך דור אחד. כל מי שנרשם ו"הוערך" אי-פעם כצועני היה בסיכון. רק ב-8 במאי 1945 הקיץ הקץ על האידאל האוטופי של הנאציונל-סוציאליסטים – חברה "טהורת גזע" שתיווצר באמצעות רצח-עם.

95 Fings and Sparing, *Rassismus*, עמ' 326-328; 313-331.

96 "Runderlass des Reichsführers-SS und Chef der Deutschen Polizei im Reichsministerium des Innern betr. Bekämpfung der Zigeunerplage", Dec. 8, 1938, IfZ, Dc. 17.02, fols. 108-110.